

Зміст

<i>Скопненко О. І. Тепло рідного вогнища, або В пошуках утраченого раю</i>	<i>5</i>
Розділ I	15
Розділ II	34
Розділ III.....	57
Розділ IV.....	80
Розділ V	104
Розділ VI.....	133
Розділ VII.....	152
Розділ VIII	190
Розділ IX.....	210
Розділ X	242

ній мові традиції слововживання. Це свідчить про те, що письменник не сприймав говіркове середовище та літературну мову як абсолютну тотожність, не абсолютизував діалект, бачив між ними різницю та конструював тексти відповідно до своїх мовних смаків. У говірках дієслова з основою на голосний можуть мати або суфікс *-ть* (*вишивать, рубать, ткать*), або *-ти* (*вишивати, рубати, ткати*). Паралельне вживання цих елементів у діалектах не поширене.

Зрозуміло, мовознавчих коментарів має бути більше, адже цей знаковий текст заслуговує на пильну увагу лінгвістів. Утім, таке завдання варто ставити перед працями іншого типу — науковими статтями й монографіями. Наше видання адаптоване для широкого кола читачів, у книжці в посторінкових примітках пояснено незрозумілі слова та фразеологізми. Цією ж передмовою оприявнюємо думку, що повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», незважаючи на свій поважний досвід функціонування в українській культурі, досі актуальна, будить цікавість читачів, викликає усмішку, а часом — сміх, і спонукає до роздумів. Приємної лектури!

*Олександр СКОПНЕНКО, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України*

Використана література:

Т. І. Гундорова. Нечуй-Левицький Іван Семенович. Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-72009> (дата звернення: 5.01.2023).

Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість : збірник праць Всеукраїнської наукової конференції, 25–27 вересня 2008 р. Черкаси, 2008.

М. Тарнавський. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ : Laugus, 2018.

I

Вся Канівщина од самого берега Дніпра вкрита крутими горами, — але ніде нема таких крутих та густих гір, як на полуденній стороні Канівщини, де річка Рось наближається до Дніпра, де вона прорізує гори й під горами кам'яний шар, де обидва береги Росі обставлені скелями. Глянеш з корсунських гір, славних битвами Богдана Хмельницького, й по обидва боки Росі земля ніби схопилася пухирями й бульками, ніби вона кипіла, клекотіла й тільки що простигла саме тоді, як добре вбилася у ключі¹. Здається, ніби то не земля, а море в час бурі з високими та крутими хвилями, з кучерявими гребенями.

Скрізь понад Россю стоять круті гори, як висока покрівля хат, поламані на всі боки; між горами вузькі та довгі, без кінця, яри, покручені, як безконечник² на писанках. Гори то піднімаються, то вгинаються на всі боки, то западають дуже глибоко круглими глибокими доли-

¹ Ключ тут — джерело.

² Безконечник тут — вид візерунка, схожого на спіраль.

нами, похожими на льох. На їхніх крутих ребрах подекуди ніби хтось повиколупував долинки якоюсь велетенською ложкою.

На тих горах скрізь стремлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Увесь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними¹ могилами похована українська воля.

Вся країна гола, спустошена. Лісів зосталось небагато. Тільки в ті долини та яри поховались чудові, пишні села та хутори з садами та ставками. Вся сторона густо засипана селами, як рясна яблуня яблуками. Виїдеш з глибокого яру на високу круту гору, а за тією горою розкинеться долина, вся вкрита травою, ніби зеленими килимами, на котрих розкидані розкішні букети садів з білими, як сніг, хатами, з блискучими ставками, з зеленими купами верб понад ставками.

Зїдеш з крутої гори у глибокий яр, і перед тобою на всі боки неначе одчиняються ворота між крутими горбами, а через ті ворота виглядають то села з зеленими садами та городами у глибоких западинах, то зелені бані церков, то зелені байраки² на крутих ребрах, то голі боки гір, літом попалені сонцем, то здорові сахарні³ з чорними високими виводами⁴ коло ставків, то часом густий, як щетина, дубовий старий ліс.

¹ Безлічний (діал.) — який складається з великої кількості або має, становить велику кількість; незліченний.

² Байрак — ліс у яру, в долині; яр, порослий лісом, чагарником.

³ Сахарня (заст.) — цукровий завод; цукроварня.

⁴ Вивід тут — комин до димаря на даху.

Вискочиш на другу гору, і знов перед тобою міняється декорація: внизу блищить глибока кругла вузька долина, неначе здорова миска, вся обросла чагарником, а на самому дні долини лежить довгий невеликий горб, увесь порослий густими кущами, неначе якийсь зелений їжак притаївся на дні долини.

А там по другий бік шляху між горами в'ється Рось од Стеблова до Корсуня; понад Россю скрізь млини, коло млинів високі верби, хати з зеленими огородами. У воді сіріє здорове каміння, до котрого притулились букети ліз та високого очерету. Над берегами стремлять скелі, сіріє й червоніє каміння, що повисовувалося з землі на світ Божий, неначе повисовувались сухі ребра.

В літній час те давнє кладовище української історії й тепер буває пишне. Всі хвилі гір зверху застелені розкішними нивами, вкриті зеленими сахарняними буряками, житами, пшеницями, білими гречками. Гаряче сонце обливає жовті жита, пшениці, ціле море зеленої ярини, кидає проміння в зелені глибокі яри, в темні дубові та грабові ліси. А над тими хвилями ярини та озимини високо чорніють козацькі гостроверхі і круглі млини, обсмалені гарячим сонцем, а зверху блищить синє шатро широко розкинутого неба, шугають здорові орли або сидять купами на могилах.

Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні

довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси зі срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки.

На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканина¹, гарно побгалась складками, позападає у вузькі долини тисячами оборотів та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу.

Під однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула в старому садку. Старі черешні росли скрізь по дворі й кидали од себе густу тінь. Вся Кайдашева садиба ніби дихала холодком.

Одного літнього дня перед Паликопою² Омелько Кайдаш сидів у повітці на ослоні й майстрував. Широкі ворота з хворосту³ були одчинені навстіж. Густа тінь

¹ Тканка (поет.) — тканина.

² Паликопа — за церковним календарем, день святого Пантелеймона (9 серпня).

³ Хворост тут — гнучке пруття з лози, верби, ліщини тощо, яке йде на спорудження чого-небудь.

у воротах повітки, при ясному сонці, здавалась чорною. Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами. Кайдаш стругав вісь. Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною.

Коло повітки на току⁴ два Кайдашеві сини, молоді парубки, поправляли поди⁵ під стіжки: жнива кінчались, і починалась возовиця⁶. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, меншого — Лавріном.

Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими, тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами.

Карпо був широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки⁷ його блілого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті.

Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі

⁴ Тік — спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотби, очищення і просушування зерна.

⁵ Під тут — місце, майданчик для стіжка.

⁶ Возовиця — вивезення снопів з поля після жнив, а також період, коли це робиться.

⁷ Пружок (діал.) — риса обличчя.

брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодою парубочою красою. Він був схожий з виду на матір.

Лаврін проворно совав заступом по землі. Карпо ледве володав руками, морщив лоба, неначе сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілось говорити; старший знехотя кидав йому по кілька слів.

— Карпе! — промовив Лаврін. — А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном¹ тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б сватав Палажку, — сказав Лаврін. — В Палажки брови як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопілка грає, а тиха, як ягниця.

¹ Перед Семеном — напередодні дня святого Симеона Стопника (14 вересня).

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, — сказав Лаврін.

— Коли в Химки очі як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє.

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати і почав прислухатись. Він глянув на синів через хворостяну стіну. Сини стояли без діла й базікали, поспиравшись на заступи. Кайдаш скочив з ослона й вибіг зі стругом у руці з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви щонеділі не тільки на службу, а навіть на вечерню, говорив² два рази на рік, горнувся до духовенства, любив молитись і постити; він понеділкував і постив дванадцять п'ятниць на рік, перед декотрими празниками³.

Того дня припадала п'ятниця перед Паликопою, якого народ дуже поважає. Кайдаш не їв од самого ранку; він вірив, що хто буде постить у ту п'ятницю, той не буде у воді потопати.

— А чого це ви поставали та руки позгортали, та ще й всрзете бог зна що? — заговорив Кайдаш до синів. — Чи то можна в таку п'ятницю паскудить язика? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме у воді і не вмере наглою⁴ смертю.

² Говіти (церк.) тут — сповідатися і причащатися.

³ Празник (розм.) — свято.

⁴ Наглий тут — раптовий, несподіваний.

— В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо.

— Говори, дурню! Нема де втопиться. Як Бог дасть, то і в калюжі втопишся, — сказав батько.

— Хіба з корчми йдучи... — сердито сказав Карпо і тим натякнув батькові, що батько любить часто ходити до корчми.

— Ти, Карпе, ніколи не вдержиш язика! Все допікаєш мені гіркими словами...

Кайдаш плюнув і знов пішов у повітку стругать вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перегода знов почали балакати спершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно.

— Карпе! — тихо почав Лаврін, дуже охочий до гарних дівчат. — Скажи-бо, кого ти будеш сватать?

— Ат! Одчепись од мене, — тихо промовив Карпо.

— Сватай Олену Голоківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць; в неї щоки мов яблука, зуби як біла ріпа, коса як праник¹, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна... мордою хоч пацюки бий; сама товста, як бодня², а шия — хоч обіддя гни.

— Ну, то сватай Одарку Ходеківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке й тоненьке, мов шовкова нитка; губи маленькі, як рутяний лист. З маленького личка хоч води напийся,

¹ Праник — дерев'яний гладенький валок для вибивання білизни під час прання.

² Бодня — дерев'яна низька діжка з кришкою.

а сама пишна, як у саду вишня, а тиха, неначе вода в криниці.

Старий Кайдаш аж набік сльонув, а Карпо промовив:

— Вже й знайшов красуню! Та в неї лице як тріска, стан наче копистка³, руки як кочерги, сама як дошка, а як іде, то аж кістки торохтять.

— Але ж ти й вередливий! То сватай Хотину Корчаківну, — сказав Лаврін і засміявся.

— Чи ти здурів? Хотина як вигляне у вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду⁴ в неї неначе чорт сім кіп гороху змолотив.

— Ну, то бери Ганну.

— Авжеж! Оце взяв би той кадівб⁵, що бублика з'їси, поки кругом обійдеш, а як іде, то задом крутить та...

Карпо прикинув таке слівце, що богомольний Кайдаш паюнув і знов вибіг з повітки.

Хлопці стояли один проти одного, поспиравшись на заступи.

— Господи! Чи у вас Бога нема в серці, що ви в таку святу п'ятницю паскудите язики? Чи вам не треба помирать, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі? Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите, та тільки язиками чортзна-що верзете! — крикнув Кайдаш і почав присікуватись до синів та махати стругом перед самим Карповим носом. Старий був нервний і сердитий, та ще більше сердився

³ Копистка — дерев'яна лопатка для розмішування чого-небудь.

⁴ Вид тут — обличчя.

⁵ Кадівб (кадіб, кадуб) — велика діжка.

